

DR. VIKTOR KOTRBA

A WITIGÓK VÁROSAI

Dél-Csehország régi városainak történeti fejlődése, városépítészeti jelentősége és műemlékvédelmi karbantartása.

Ha futó pillantást vetünk a térképre, látjuk, hogy Dél-Csehország zárt, köröskörül peremhegységekkel szegélyezett területe pusztán földrajzi és mezőgazdasági szempontból is különleges helyet foglal el. Nyugaton, délen, keleten, sőt északon, Csehország közepe felé is, ősi hegyvonulatok erdős magaslatai keretezik a magas fekvésű széles mezőségeket, minden oldalról körülzárva a vízbő felvidéket. Csak a Moldva, Csehország mondáktól övezett fő folyama nyit utat, és irányítja ezt az országrészt is egyenesen az ország szíve, Csehország történelmi centruma, Prága felé. A Cseherdőben eredő Moldva Csehország déli határán hirtelen északnak fordul, átszeli a tágas délceh fennsíkot, majd festői kanyarulatokkal törve át az ősi délceh hegytömböt, Prágán keresztül lefut az Elba völgyébe.

De történeti fejlődés szempontjából is sok egyéni vonást mutat a cseh délvidék, jóllehet a cseh Přemysl-ház itt is már a X. században felváltotta a többé-kevésbé önálló Slavikingek uralmát, és ezzel megvetette az egységes, egész Csehországgal szorosan összekapcsolt fejlődés alapját. A XII. századtól kezdve itt érvényesült legerősebben a *belső telepítési* mozgalom, amely a Moldva folyását és a Dunához vezető ősi só-út irányát követve egyre mélyebben hatolt be a határerdőbe.

A királyi várak, *Orlík*, *Zvíkov* és *Hluboká* a Moldva mentén a XIII. század második fele óta a királyi hatalom szilárd támaszpontjai Csehország déli részében, és ugyancsak e század közepén létesül két fontos város: *Písek* és *České Budějovice* mint szabad királyi város, hogy biztosítsa a fontos átkelőhelyeket a régi só-utakon és a „Beheimsteig”-en. És még lejjebb délre a Moldva erdős völgyében és mélyen a Cseherdőbe nyúlóan nagy földterületeket és fontos pontokat kap az *egyház*, hogy átvegye az erdők irtását, és a királyi hatalom erős támasza legyen. Az *ostrovi* bencések már korán (talán a XI. században) megkapják a Felső-Moldvánál a *Zátoň* körüli területet, ahol megalapítják a Szt. János prépostságot; nem messze innen a *strahovi* premontrieiek vesznek át egy nagy földsavot, „Záchlumi”-t, a XII. század közepe táján, erdőirtás és betelepítés céljából. Északnyugatra a két prágai káptalan ősi birtokai következnek. A Szt. Vitus székesegyház káptalanja régi idők óta birtokolja a *Volyně* körüli nagy területet, a vyšehradi szerzetesrend káptalanja a XII. század eleje óta irtja az erdőket a Cseherdőben, a *Prachatic* környékén,

az Otava mentén pedig a XIII. század közepén a János-rendiek telepedtek meg, és *Strakonice*-vel fontos papi javadalom birtokába jutnak. De még a *zwettli* osztrák ciszterciáknak is nagy földbirtokaik vannak a határmenti *Felső-Stropnicében*. Valamennyi egyházi alapítvány jelentőségét felülmúlta azonban *Zlatá Koruna* (Goldenkron) cisztercita kolostor, amelyet II. Přemysl Ottokar király alapított 1263-ban hálából a kressenbrunni győzelemért (előbb a Szentkereszt birtoka volt, 1281-ben szállt át a cseh Plassy rendházra.) Netolice és Boletice régi törzsi területén egészen a Felső-Moldváig még a XIII. században is nagy földbirtokok jutottak a ciszterciáknak, akik élénk telepítő munkát folytattak. (Netolice, Chwalšiny, Horní Planá, Dolní, Vltavice.)

Érthető, hogy a hatalmas *feudális nemesség* nem nézte tétlenül a gyöngén benépesített határmenti erdő megművelését; a strakonicei *Bavor* (Dél-Csehország északnyugati része) ősi urai, az észak-csehországi *Michalovice* (Michelsberg) urai, akik a *Malše*-folyó menti České Budějovicétől délre laktak, sőt az osztrák *Kuenringék* hatalmas nemzetsége is élénken részt vett a terület gazdasági feltárásában. A középkori országépítésnek ez a kialakulása szemléletes példája a gazdaságilag és hatalmpolitikailag determinált telepítésnek. Ami azonban ezt a történeti folyamatot a maga nemében egydülálló eseménnyé teszi, az *egyetlen* hatalmas feudális nemzetség — a *Rózsa* urai — hatalmának grandiózus kibontakozása. Ez a nemzetség egyetlen évszázad, a XIII. század alatt csaknem egész Dél-Csehországot (a fent nevezett helységek kivételével) birtokába vette, hogy váraival, városaival és falvaival messze Morvaországig alakítsa Dél-Csehország történelmi arculatát.

A Rózsa urainak nemzetsége (a címerükben lévő ötlevelű heraldikus rózsáról nevezték így őket), másnéven ősapjuk Vitek — Witigo után Vitkovitze — Witigók (vö. Stifter „Witigo” c. regényét) legelső képviselőjével *Öreg Vitékkel* a XII. század második felében jelenik meg a délceh medence északi részében fekvő zord dombvidéken. Utódai még a XII. században elterjeszkednek a Lužnice folyó mentén dél felé, és már a dunavidéki passau püspökség területén hűbéri birtokaik vannak. Idősebb II. Vitek 1220 körül a Felső-Moldva vidékén telepedik le, és a *Český Krumlov* ág ősapja lesz. Ennek az ágnak a nevéhez fűződik *Český Krumlov* városa és vára, Vitkov Kámen vára, valamint a schlagli cisztercita kolostor Felső-Ausztriában. II. Vitek fivére, *Henrik* a Lužnicétől keletre szerez meg nagy területeket; ő a megalapítója a két mezőben arany rózsá ágnak, amelyek főszállása *Jindřichův Hradec* (Nova domus — Neuhaus). A harmadik testvér, *Ifjabb Vitek* címere fehér pajzsban vörös rózsá. Középső-Lužnice-i szállásairól (Veseli, Sobeslav) fiaival, Vitékkel és különösen Vokkal, akit váráról „von Rosenberg”-nek neveztek, sok gazdag birtokot szerzett a Felső Moldva mentén. Rožmberk és Rožmitál városai, Rosenberg vára és a Vyšší Brod (Altovadum — Hohenfurt — 1259) cisztercita kolostor a vörös rózsának köszöni létrejöttét. Öreg Witigo negyedik, legkisebb fia, *Legifjabb (III.) Vitek* megvette a *zwettli* ciszterciáktól a Lužnicétől nyugatra fekvő földeket, és az ő címere: vörös mezőben fehér rózsá uralkodott Dél-Csehország keleti részének váraiban és városaiban. (Třeboň-Wittingau, Nové Hradý-Gratzen, Landštejn stb.). Ennek az oldalágakban is bővelkedő nagy feudális nemzetségnek gyors terjeszkedéséhez sok legenda fűződik, de az ősi ág kihalása után (1302) lényegében két nagy nemzetségben egyesült a Witigók hatalma: Dél-Csehország nyugati részében a vörös rózsá urai, a Rosenberg-nemzetség uralkodott, a keleti részen pedig az arany rózsá, Hradec (Neuhaus) urai, akik már korábban kiterjeszkedtek a szomszédos

Morvaország területére is (Telč 1315, Slavonice 1260 körül). Ősapjuknak, I. Henriknek (+1237) még az 1202-ben alapított welehradi (Keletmorvaország) cisztercita kolostor körül is kiváló érdemei voltak.

Négy évszázadon át uralkodott a vörös és az arany rózsza egész Dél-csehország fölött: az országépítés kezdeteitől a klasszikus gótika virágzását követő időig, amikor a középkor végén a jellegzetes délceh gótika és az ugyanolyan tipikus regionális renaissance uralkodik. Az ősi nemzetség két utolsó nagy ágának kihalása — a neuhausié 1604-ben és a rosenbergié Peter Vokkal, akinek pajzsát 1611-ben a Vyšší Brod-i családi sírbolt fölött kettétörték — többet jelentett Dél-Csehország számára, mint pusztán egy büszke név kihalását: lezárulását jelentette egy történeti fejlődésnek, amelynek tradíciója a táj arculatában mai napig eleven maradt, és amelynek jellegét későbbi korok sem tudták elhalványítani.

*

Dél-Csehország történeti és kulturális profilját tehát túlnyomóan a Witigók feudális nemzetségének (melyet már a XIII. században „Vitconides” néven emlegetnek) telepítései határozzák meg. A királyi hatalom — amint már mondtuk — a legfontosabb helyekre, České Budějovice (Budweis) és Písek városára és a Moldva nagy váraira korlátozódik. A harmadik tényező, az egyház, a tulajdonképpeni Dél-Csehországban mindig a világi hatalmasok: a király és a honi feudális urak védelme alatt jelenik meg (Zlatá Koruna, Vyšší Brod).

E történeti tények hatása alatt a XIII. század nagy vár- és városalapításai itt, a cseh délvidéken valamivel más formában mennek végbe, mint az ország többi részeiben. Ha egy pillantást vetünk České Budějovice királyi város és a Rózsza városainak látképeire, szemünkbe szökik az alapvető különbség.

České Budějovice, amelyet 1265-ben Hirzo királyi vágróf „zöld pázsitra” építtetett, alaprajzában és felépítésében egy öntudatos polgárságnak szánt nagyvonalú szabad királyi város képét nyújtja. A nagy, szabad terepen sziklahátak, lejtők sehol sem állják útját a város terjeszkedésének. A szabályos alaprajz szerint épült várost hatalmas, árkádsorokkal szegélyezett piactérével, szabályos épülettömbjeivel és a városfal zárt körzetével ma is a városi templom hatalmas harangtornya és a domonkosrendi barátoknak a városfal tövében épült nagy, korai gótikus kolostorépülete dominálja. Nem uralkodik itt a város életén, s nem tarkítja képét valamely festői sziklazátonyon emelkedő erőd. Ennek a városnak a varázsa más értékekben rejlik. Így jelennek meg Csehországban és Morvaországban köröskörül a nagy királyi városok. Néhány név, mint Pilsen, Kolín, Čáslav, Jihlava (Iglau) stb. elég e szabad királyi városok tipikus képének jellemzésére. A klasszikus sakktáblaszerű alaprajz, a központi fekvésű piactér a sarkaiból kiinduló főútvonalakkal, amelyeknek torkolatát a mély árkádok beszűkítik, ugyanolyan tipikus, mint a plébánia-templom elhelyezése a piactér átlójában, a kolduló barátok templomáé a városfal mellett és a városházáé a piactér egyik homlokzatában. Ott, ahol Dél-Csehországban királyi vagy egyházi városok épültek „zöld pázsiton”, mint *Písek* (1250 körül), *Vodňany* (1300 után) és *Prachatice* (1310 után), mind többé-kevésbé a fenti őstípust követik.

Milyen más látványt nyújtanak a Witigók városai. Ezek a városok hatalmas feudális várak védelme alatt s egyben azok árnyékában jöttek létre, olyan helyen, amelynek elsősorban egy erős gótikus várkastély céljainak

kellett megfelelnie. Így a választás vagy magaslatra esett (Český Krumlov, Rožmberk), vagy még inkább — és Dél-Csehországra jellemző módon — olyan helyre, amelyet nagy tavak környeztek, úgy hogy a városok nagy vizierődökké lettek (Třeboň — Wittingau, Jindřichův Hradec — Neuhaus, Telč stb.). Ezek a genetikus feltételek szabták meg alapvetően e települések *társadalmi struktúráját*, nemkülönben a *táji kötöttséget* is, amely a rosenbergi városokat jellemzi, összképüket formálja és esztétikai varázsukat adja. A táj festői kerete, mély folyó völgy fölött magas sziklán emelkedő várépületek, vagy nagy tavak közepén a vízben tükröződő vár és város — ezek az alapvetően fontos városépítési mozzanatok jellemzik a délceh városokat.

De nemcsak társadalmilag determinált táji kötöttségük formálja a délceh városok arculatát. Ugyanazok a körülmények, amelyek megszabták e városok táji környezetét, és hatalmas feudális váraknak rendelték alá őket, rányomták bélyegüket alaprajzára, arányaira és építészeti tagoltságára is. Nyoma sincs itt az eltérébélyesedő, gazdag patriciusházak tágas kényelmének, és büszke önmutogatásának, amelyet a királyi városok piacterein és főutcáin látunk. A meredek építmény, a folyó és vízfolyások által *beszűkített tér* lehetlenné tette a Rózsa városaiban ezt a kibontakozást, mégha a gazdag földesúr túri, vagy akár pártolja is a védelme alá rendelt város ilyen hatalmi megnyilatkozását. Ezért ritkán látunk ezekben a városokban négyzet alakú központi piactereket, és még ott is, ahol ez a város-séma megjelenik — mint Český Krumlovban és Jindřichův Hradecben — ott is csak kis, igénytelen tér formájában látható. Egyébiránt legtöbbször a fő közlekedési vonal által képzett *hosszúrányúlt* utcai piacot találjuk meg ezekben a városokban (Třeboň — Wittingau, Nová Bystřice, Stráž, Telč); ez a Duna vidékéről eredő típus honosodik meg egész Dél-Csehországban. A kisebb nem cseh települések, pl. a mezővárosok közt is általános ez a típus, és bizonyítja, hogy egyazon telepítésből származnak (Hořice, Horní Planá, Vyšší Brod, Borovany stb.). A többi *utca és út hálózata* rendszerint nem nagyvonalú terv alapján épült. A városfalat követő körúton és talán néhány keskeny keresztutcán kívül nem volt szükség egyéb közlekedési utakra ezekben az aránylag kis városokban. A rendelkezésre álló korlátozott térnek megfelelően az *épületparcellák* is a *minimális méretre* vannak leszorítva szélesség és mélység tekintetében egyaránt. Ha megnézzük Český Krumlov városának sűrűn beépített képét (a vár felől), meggyőződhetünk róla, hogy csaknem mindenütt hiányzik itt az *udvar, vagy éppenséggel kert* a ház mellől.

Dél-Csehország feudális városai jogilag önálló polgári községek, amelyek önkormányzattal rendelkeznek, de ez végső fokon a földesúr döntésétől függ. A városi jog legtöbbször a České Budějovice által közvetített, nürnbergi eredetű, óprágai városi jog. De a földesúrhoz való kötöttség és a privilégiumok szűkre szabott — bár idővel bővülő — mértéke élesen elkülöníti a délceh városalapítványokat mint feudális védett városokat az önkormányzatú szabad királyi városoktól. A Witiigók egyes középkori városai mellett, a vár és a védett város között kialakul még egy városépítészeti képlet, amely mint „praeurbium” vagy „suburbium” közvetlenül a várhoz kapcsolódik. Příběnicében, Český Krumlovban, Rožmberkben és másutt ismerjük ezeket a suburbiumokat, amelyek az ókorból és a korai középkori tradícióból átvett „latrán” nevet viselik. Ez a latrán eredetileg semmilyen városi szabadságjogokat nem élvezett és közvetlenül a várkormányzat fennhatósága alatt állt. A vár kézművesein és cselédségén kívül magában foglalta, pl. Český Krumlov-

ban, a váruraság *saját kolostorait* is — a minoritákat és klarisszákat, akiknek a templomához szokás szerint hosszú, fedett folyosó vezetett (ugyanígy Třeboňban is).

Ennyit a délceh városok *kialakulásáról* és sajátos jellegéről, *alaprajzukat* illetően. Fejlődésük sajátossága azonban ugyanolyan önállóan mutatkozik meg egész *felépítésükben* és *művészettörténeti jelentőségükben*, amelyet alapításuk óta történeti fejlődésük, a ritkán váltakozó uralomnak köszönhetően megőrzött egységes képük és egyéb kedvező kísérő körülmények biztosítottak számukra. A huszita háborúk forradalmi mozgalma, amely Dél-Csehországból indult ki, itt nem hagyott olyan mély nyomot a városok képén, mint pl. Közép-Csehországban, és ugyanígy a barokk ellenreformáció ereje is csak mérsékelt formában jutott érvényre Dél-Csehországban. A terület mezőgazdasági jellege az elmúlt évszázadokban kevés lehetőséget adott gyors iparosításra, és így az itteni városok képét megkímélték azok a káros beavatkozások, amelyekkel a XIX. század kíméletlen iparosítása és alapításai jóvátehetetlen károkat okozott sok történelmi város külső képében.

A Witigók városainak *művészettörténeti és városépítészeti* képét általában a következőkben vázolhatjuk fel:

1. A város alaprajza, utca- és úthálózata, az épülettömbök felosztása egészben véve középkori maradt, azaz a város magva mai napig is többé-kevésbé a XIII. századbéli alaprajznak felel meg.

2. A nagy profán és szakrális épületek, a várak és különösen a templomok és kolostorok építészeti stílusa a XIV. századi gótika, míg a XV. század végi késői gótika Dél-Csehországra jellemző formában kisebb szakrális épületeken és különösen polgári épületeken (városháza, polgári házak) jut kifejezésre. A rosenbergi kőműves céh Český Krumlovban épületeivel befolyásolta Dél-Csehország egész építkezését.

3. E városok külső képére döntően hatott a renaissance fejlődése a XVI. század második felében. A Rózsa urainak udvarában (Český Krumlov, Třeboň, Jindřichův Hradec és Telč) működő felső-olaszországi építőmesterek és stukkátorok keze nyomán a renaissance-elemek alapvetően átformálják a városok képét. A szűk gótikus parcellákat széles homlokzatokkal kapcsolják össze, az attika vízszintes eleme elfedi a gótikus tetők meredek feltörekvését. Erkélyek, konzolokkal alátámasztott emeletek és újszerű árkádok, gazdag sgraffito-díszítések és tarka falfestmények gazdagítják a városok külsejét egész Dél-Csehországban és Délnyugat-Morvaországban. A barokk és későbbi stílusok a Rózsa urainak kihalása után már nem tudnak olyan mértékben érvényesülni, hogy jelentékenyebben megbonthatnák a város szervesen kialakult képét.

A hajdani délceh feudális urak *várai* és *renaissance-kastélyai* ma mind állami kultúrtulajdont képeznek, és a műemlékgondozás hatáskörébe tartoznak. Český Krumlov, Rožmberk és Jindřichův Hradec vára, Třeboň, Hluboká és Telč kastélyok egész kultúrkincsükkel együtt fennmaradtak, gyűjteményeiket, amelyek részben — mint pl. Hlubokában — képtári anyaggal gyarapodtak, évente sokezer látogató tekinti meg, úgyannyira, hogy a nagyszámú — sok helyütt több mint százezer — látogató új problémák elé állítja a műemlékgondozást.

De jutott műemlékvédelmünknek egy még fontosabb és jóval nehezebb feladat a régi műemlékekben oly gazdag terület városaiban. A XIX. században a rossz kereseti lehetőségek következtében Dél-Csehország gazdaságilag lesülly-

lyedt, s ez maga után vonta a munkakeresők állandó áttelepülését a fő kereskedelmi centrumokba: Bécsbe, Prágába, valamint az ipari vidékekre. A régi patricius házak lassanként bérházakká alakultak át, amelyeknek csekély hozama lehetetlenné tette karbantartásukat. Sőt éppen ellenkezőleg, az új helyzet azt eredményezte, hogy az épületek fokozott kihasználásával beépítették a régi renaissance előcsarnokokat, az udvarokat, a lakószobákban falat húztak, a karbantartási munkákat pedig teljesen elhanyagolták. Nem akarjuk itt felsorolni az ismert okokat és kísérőjelenségeket, amelyek a XIX. és XX. században e történeti városainkban mutatkozó bomlási tünetekre jellemzőek. Dél-Csehország felé is rohamlépésben közeledett a fenyegető veszély, amelynek következménye a második világháború pusztításai folytán Közép-Európában már egyedülálló városépítészeti műemlékek elvesztése lett volna.

Már korábban is történtek kezdeményezések *szabdályozási*, építkezési és szanálási tervek formájában a városkép megmentésére, és a régi *műemlékvédelem* is mindig figyelmet szentelt Dél-Csehország városainak; de a háborút követő években a mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulás szükségessé tette, hogy a passzív műemlékvédelemről áttérjünk az *aktív műemlékgondozásra*, s ezt a feladatnak megfelelően egész történelmi városokra kiterjesszük. Így jöttek létre a műemlékgondozási „*városrezervációk*”, a fontos városok egységes terv szerinti gondozása az állami műemlékgondozás anyagi alapjából. A mi területünkön *Tábor, Prachatice, Česká Budějovice, Český Krumlov, Třeboň, Jindřichův Hradec, Telč* és *Slavonice* részesülnek ilyen tervszerű gondozásban.

A műemlékgondozás körébe eddig főként a restaurálás, konzerválás, rendkívüli esetekben a rekonstrukció tartozott. Most ez a kör bővült a szanálás és rehabilitálás fogalmával, amely nemcsak egyes épületekre, hanem egész városközpontokra vonatkozik. Egyik fő feladat a régi, értékes *polgárházak* karbantartása és műemlékgondozási, valamint építészeti helyrehozása, ennek kapcsán a régi alaprajznak megfelelő elrendezése, zavaró át- és beépítések eltávolítása, a múlt században épületkihasználás céljából elfalazott régi árkádsorok megnyitása, stb. E munkák során sokszor nyílik lehetőség, ill. mutatkozik szükség arra, hogy az épületet a számára legalkalmasabb rendeltetésnek adjuk át. Mert itt is érvényes a régi elv: „*Locus regit actum!*”

Tegyünk egy rövid, képletes körutatót Dél-Csehországon és Dél-Morvaország régi városain át, hogy közelebbről megismerkedjünk történelmi műemlékeikkel és karbantartásukkal.

Česká Budějovice (Budweis)

II. Přemysl Ottokár király alapította 1265-ben, a királyi hatalom szilárd támaszpontjául a Witigók növekvő befolyásával szemben. Hirzo várgróf mint lokátor egy régi település mellett jelölte ki a helyét. A település a Szt. Prokop templommal megmaradt továbbra mint óváros. Az új város alaprajzi terve szabályos sakktábla-minta, közepén a négyzet alakú piactér. A plébániatemplom alapja csaknem négyzet alakú, a piactér átlójában emelkedik. A domonkosrendi kolostor a nyugati városfal mellett épült, a városháza a szokásos módon a tér egyik főhomlokzatában.

A város alaprajzi megoldása a városalapító király, II. Přemysl Ottokár egyik legnagyobb városépítészeti terve.

Vodňany — Szintén királyi város (Budějovice és Písek mellett), a régi só-úton épült 1310-ben, tipikus belső-csehországi telepítési minta szerint.

Netolice — a goldenkroni ciszterciták (királyi kolostor) városa. 1280-ban kezdtek építeni a szláv falu mellé, amely a Szt. Vencel templommal továbbra is megmaradt mint óváros. Az új város terve megfelel Belső-Csehország telepítési sémájának.

Hořice. — Alapítási éve 1270. Hosszú utcai piaccal a rosenbergi mezőváros példája.

Vyšší Brod (Hohenfurt). — Az 1259-ben alapított cisztercita kolostorhoz tartozik. Tipikus délcese alaprajz, utcai piaccal, a régi helfenbergi úton, amely Ausztriából a Moldva gázlóján át visz Csehországba. Alapítási éve 1259.

Straž. — A Třeboňból Jindřichův Hradecbe vezető úton fekszik. Régi városka (a XIII. században a Rózsa urai egyik oldalágának székhelye). Itt is a jellegzetes hosszú utcai piacot látjuk, végében a XIII. századi gótikus vár emelkedik.

Nová Bystřice. — Az arany rózsa urának megerősített városa. A XIII. században épült. Hosszú utcai piac, déli végében vár és templom.

Český Krumlov. — Feltehető, hogy a Moldva folyó kanyarában már a korai középkorban *település* volt a gázló mentén, a mai város központjától délre (a mai Plešivec külváros helyén). A *vár*, amelyet a Rózsa ura, Vítek építtetett (1240 körül) északabbra egy sziklakiszögellésen, szolgált a mai város kiindulópontjául. A várral egy időben kezdett épülni a „*Latran*” *suburbium*, a várszíkla tövében, a folyó harmadik kanyarulatában. Középen épült valamivel később a lokációs város (Syboto bíró, passzai miniszteriális emliti először 1274-ben); az enyhén lejtő terep kedvező feltételeket nyújtott a telepítés számára, amely örökhaszonbérleti jogon a várúr uralma és védelme alatt állt.

A lokátor itt a Csehországban általánosan szokásos telepítési sémát követte (azt, amelyet már Česká Budějovicéből ismerünk), eredetileg a minimális méretekre redukált alakban. A négyzet alakú *küzdőteret* kis épülettömbök keretezték, amelyeket az első várfal védett. 1300 után, amikor Rosenberg urai mint elsőági örökösök átvették a hatalmat, került sor a város kiépítésére, a mai városközpont területén, a tipikus „széles” utcával. A kelet felé vezető út mentén kiépítették a várost, a folyókanyarulatok legszűkebb helyét sem hagyva szabadon. Ebben a városrészben épült a Szt. Vitus templom is. Ugyanekkor alakul ki a várhoz kapcsolódó város, a *latran* is, a Szt. Jost-kórházzal (1347 előtt), amelyet a várral közös falgyűrű kötött össze. A minoriták és klarisszák kettős kolostorának alapítása (1350) a latran falai előtt megvetette az új-város alapjait, amelyet 1500 után fal kötött össze a latránnal. Végül északra az újvárostól keletkezett 1598-ban a *budweisi előváros* a még ma is álló kapuval.

A vár és a kastély: A legrégebbi rész, az erőd a kerek vártoronnyal, a XIII. század második feléből való. 1300 után épült a *felső vár*, négyszög alakú belső udvarral és a Szt. György várkapolnával. A XV. század közepe táján még egy, nyugatra néző udvarral nagyobbodik a vár. 1550 után megkezdődik az egész épület átalakítása *renaissance stílusban*, Baldassare Maio da *Vomio* felső-olaszországi építőmester irányításával. Ekkor építették át az alsó gótikus várat is, és ugyancsak Baltassare Maio építette a toronyhoz a körfolyosót, és látta el olasz süveggel (1591).

A Szt. Vitus plébániatemplom. Egy régebbi kisebb épület helyén emelték (1407—1439). A szerződés értelmében Jan mester, Stanek mester unokaöccse építette. A háromhajós csarnokot részben terrakottabordás hálóboltozatok

fedik. Ezzel a műemlékkel, amely Milevskón át a prágai dóm építőmestereihez kapcsolódik, tetőfokát éri el a XIV. századi cseh tradíció.

A minoriták és klarisszák kolostora az Urnapja templommal mint nagy épületkomplexus, 3 belső udvarral a XIV. század közepétől a huszita háborúk kezdetéig épült. 1500 előtt újjáépült a minoritakolostor, melyet később, a XVII. század közepe táján átépítettek barokk stílusban.

A Szt. Jost kórház temploma. Kéthajós renaissance épület; 1596-ban épült a régi gótikus templom helyén.

Városháza. — 1580-ban létesült több gótikus ház közös attikával való összekapcsolása által.

Káplánság. 1520-ban épült, a rosenbergi építészek céhének a műve. Egyike a legjobb állapotban fennmaradt késői gótikus házaknak Csehszlovákia területén.

Az újváros. — A Rózsa urainak arzenálja, eredetileg Wilhelm von Rosenberg özvegyi rezidenciája. 1594 óta arzenál.

Budweisi kapu. — Észak-olaszországi építészek műve, 1598-ban épült. *Latran.* — Kápolnafolyosó, 1580 körül.

Rožmberk

Rožmberk várának és városának történeti és városépítészeti fejlődése Český Krumlovéhoz hasonló. Itt is egy fontos folyóátkelőhely mellett építettek a Rózsa urai a XIII. század közepe táján a Moldva kanyarulatában, meredek sziklafalon erős várat, a „*felső várat*”, amelyből az 1553-ban kiütött tűz pusztítása után csak a magas, kerek *vártorony*, a „*Jakobinka*” maradt meg. Ugyanúgy mint Krumlovban, itt is építettek a XIV. század első felében egy másik várat, az „*alsó várat*” (a XIX. század közepén regótizálták, azóta ebben az új formában áll).

A vár tövében, közte és a folyó közt jött létre a vári település, a „*latran*”, míg a folyó balpartján, a téglalakú piactér körül keletkezett *Rožmberk*, amely 1362-ben város rangjára emelkedett. Rožmberk példája a városnak, amely a hadvezéri hatalom központjának eltolódása folytán (a krumaui ág 1302-ben bekövetkezett kihalása után) gazdaságilag pangott, és városépítészeti szempontból is megállt a fejlődésben. A *pélbániateplom* háromhajós csarnokával (1448—1583) tipikus példája a rosenbergi késői gótikus építőmesterek munkájának.

Prachaticce

Ez a régi város is a Cseherdőben, a passauai só-út mentén — ha nem is alaprajzában, de felépítésében — rosenbergi jelleget mutat. A város, amely régi időktől a vyšehradi káptalan tulajdona volt, 1310 után a szokásos belső-csehországi telepítési minta szerint épült, nagy, négyszögletes térrel (ez a tér a XV. században a keleti oldalára épített épülettömb által megkisebbedett). Még a XIV. században épült a nagy *Szt. Jakab plébániateplom* (amelyet késői gótikus stílusban építettek át), és a város életében fontos szerepet játszó *Sólerakat* (1381), a bajor só-privilegium fő raktára egész Csehország és Morvaország területére. Váltakozó szerencse után Prachaticce 1500 körül a három Rožmberk-fivér: Vok, Petr és Oldřich tulajdonába ment át. A város ma is egy gazdag *polgári város* képét nyújtja (a Rózsa városait jellemző vár azonban hiányzik itt), számos, sgraffitóval és attikával gazdagon díszített *polgárházával*.

A város összképe. A városerődítmény két falgyűrűből áll, a belső városfalból (XIV. század) és a külső, nagy körbástyákkal ellátott falból, amely a XVI. század huszas éveiben épült; ebből az időből valók a város *kapui* is.

A Szt. Jakab plébániatemplom. Kórusa a XIV. században épült, háromhajós csarnokát 1500 előtt boltozták be.

Városháza. 1570-ben épült hatalmas, kétemeletes renaissance-épület. Homlokzatát sgraffitók és chiaroscuro-festmények (részben Holbein után) díszítik.

Sólerakat. 1573-ban épült renaissance-épület a piactér sarkán.

A Žďárskýak nemesi háza. Félkörmezős párkányzatú és a cseh uralkodók freskóival díszített épület. Fargit építómester építette 1604-ben.

Literátor iskola (Literatenschule). 1557-ben épült attikás, sgraffitókkal díszített épület.

Hus-ház. Egyemeletes renaissance ház mellékutcában, sgraffito-rusztika és figurális jelenetek díszítik.

Třeboň (Wittingau)

A tulajdonképpeni Csehország szívében fejlődött ki ez a város, a Rózsá urainak egyik korai székhelye, egy régi mezővárosból, amelynek hosszú, lencseszerűen szélesedő tere a régi utcai piacra vall. A Szt. Egyed plébániatemplom is bizonyára még a városalapítás előtti időkből való elődének a helyén áll. A XIII. században Třeboň a várúr védnöksége alá rendelt város. 1384-ben elnyeri a királyi városok privilégiumait.

A térről nyíló régi főutcát, amelynek nyugati kapujánál a régi *vár* emelkedett, a XV. században a kastély építésekor elfalazták, és a forgalmat a Prager Strasse-ba irányították. A XIV. században (1365) a Rosenberg testvérek egy ágostonrendi kanonokságot alapítottak itt, amelynek kéthajós temploma nagy jelentőségű lett a délceh gótika fejlődésére. A XVI. század első felében a város déli irányban terjeszkedik, ekkor épül a nagy *arsenál* és más, gazdasági épületek.

Várfalak. 1379-ben épültek, 1527-ben kiszélesítették és körtornyokkal látták el őket.

Svinenská kapu (ezen keresztül vezetett az út Trhové Svinybe). Gótikus eredetű, kéttornyos (külső és belső kapu), ezeket a XVI. században összekapcsolták, és a század második felében tipikus délceh boltíves oromzattal látták el.

Beseda — régi városháza. — 1566-ban épült. 1819-ben átépítették, s ma ebben a formában ismerjük. A városháza tornya 1638-ból való.

Piactér. Renaissance, 1569.

Mária-oszlop 1780.

Jindřichův Hradec (Neuhaus)

Jindřichův Hradec városának alaprajza bonyolult fejlődést árul el. A kis, sugáralakban elrendezett épülettömbök a plébániatemplomtól északra korai településről tanúskodik a Nežárka folyó átkelőhelyénél. Ezzel a településsel függött össze „Nova domus” vára, amely a XIII. század közepe óta áll a folyó fölött emelkedő szikla kiszögellésén (örtoronnyal és kerek főtoronnyal). Még a XIII. század harmadik negyedében alakul egy új, városjoggal felruházott

városi közösség, amelynek területe részben a régi utcahálózattal függ össze, és ezért bizonyos szabálytalanságot mutat. A város képe azonban határozottabban követi a régi közép cseh mintát, mint a vörös rózsá városai. A XV. század vége felé épül a város központjától északra az újváros. A reformált ferencrendiek kolostorának a városfal mentén hasonló feladat jut, mint a középkori városközpontban a minoriták raktárának a Szt. János templom mellett. A jezsuita kollégium építése a XVI. század vége felé a régi Mária Magdolna-templom mellett Neuhaus utolsó urai uralmának idejére esik, amikor a kastély és a város olasz építőmesterek keze nyomán új külsőt nyer. Attikák, sgraffitóval gazdagon díszített homlokzatok és tömérdek stukkó-dísz a belső termekben ennek az időnek a tanúi.

A vár és a kastély. Elsőnek épült a XIII. század közepe táján a nagy főtorony és a négyszögletű őrtorony-épület, amelyben a korai gótikus kápolna helyezkedett el. Ebben a kápolnában ritka tökéletes állapotban maradt fenn egy gótikus falfestmény-ciklus 1338-ból, amely a Szt. György-legendát ábrázolja. A későbbi középkor folyamán csak apróbb építészeti változtatásokat eszközöltek itt (pl. a kápolnához kórust építettek), annál nagyobb építészeti tevékenység indul meg a XVI. század közepe táján, Baldassare Maio da Vomio irányítása alatt (ekkor épül az Új Épület, ekkor építi Antonio Melana az emeletes árkádokat (1580 után), Cometa a kis árkádokat és az ún. Rondellát (1579-ig).

Mária mennybemenetele-templom. Háromhajós csarnok hosszú kórossal. A XIV. század utolsó negyedében épült egy korábbi templom helyén.

A minoriták keresztelő Szt. János temploma. A várossal egy időben kezdték építeni. A burgundi-cisztercita bordázatú déli hajó 1270 körül épülhetett. A főhajó, valamint a hatrészes boltozatokkal fedett hosszú kórus építését a XIV. század második felében fejezték be. A támaszpilléres Szt. Miklós kápolna 1369 előtt épült. A keresztfolyosó az 1369-ben kötött szerződésről ismeretes, amely kikötötte, hogy a třeboňi minta szerint épüljön.

A jezsuiták Szt. Mária Magdolna temploma. Egy a XVI. század első feléből való templom helyén épült 1628—1632-ig, az 1595-ben épült kollégium mellett.

Katalin-templom reformált ferencrendi-kolostorral. A XV. század utolsó évtizedeiben épült, 1625-ben átépítették.

Polgári házak. A polgárok városi házai, különösen a piactéren, és az ezzel határos utcákban nagyobbára késői gótikus vagy korai renaissance eredetűek. Itt is, mint a hasonló házakon mindenütt Dél-Csehországban megtaláljuk a nagy, földszinti boltíves előcsarnokokat, amelyeket régi gazdasági rendeltetésük után még ma is „Masshaus”-nak neveznek.

Szentháromság-oszlop 1764.

Telč

A délnyugat-morvaországi Telč előbb a ciszterciták tulajdona volt, majd később királyi birtok lett, amely Neuhaus urainak körzetével volt határos. Ezért Neuhaus urai 1339-ben megragadták a kedvező alkalmat, hogy ezt a részt egy távolabb fekvő birtok fejében megszerezzék, és itt megtelepedjenek. A mai várostól délkeletre volt akkor mint vásárhely a mai Ő-Telč mezőváros, míg a mai Telč helyén egy régi földesuri udvar és egy kis román stílusú templom állt; a templom magas tornya a mai napig fennmaradt. Az arany rózsá urai a birtokbavétel után hozzákezdtek egy városjoggal rendelkező új település

építéséhez, szokásuk szerint kétfelől nagy tavakkal biztosítva városukat. A város alaprajzi terve itt is a hosszúra nyúlt, szabályos utcai piacot mutatja. Csak a délnyugati sarokban, a régi, román stílusban épült templom mellett látunk eltéréseket, amelyek a korábbi településsel kapcsolatosak. A város északkeleti szélén van a nagy kastély, amely elfoglalja a régi gótikus vár egész területét. A gótikus plébániatemplom és a későbbi jezsuita kollégium csatlakoznak ehhez a nagy épületcsoporthoz.

A főtéren kívül — amely a hosszú piactérből és egy a déli városfal mentén húzódó keskeny utcából áll, nincsenek más utcák a város központjába. Telj város képére jellemzőek polgári házai, amelyek megőrizték a középkori keskeny, oromzatos házak jellegét. Az árkádfolyosókat, amelyek a piacteret kétoldalról szegélyezik, csak a város nagy renaissance-átépítése idején kerültek a parcellák elé. Itt is — akár a Rózsa többi városában — a XVI. század második fele a városi élet fénykora, és ennek a századfélnek a stílusa, a renaissance, az egész város és kastély képére rányomja bélyegét. Még a jezsuiták is, akik épületeiknek mindig domináns helyet tudtak biztosítani, kénytelenek voltak az általános összhang törvényéhez alkalmazkodni, és az elkövetkező évszázadok is megkímélték a város összképét a zavaró beavatkozásoktól, úgy hogy itt teljesen zárt és megkapóan művészi kép tárul a szemünk elé.

A kastély. A kastély magvát egy gótikus vár képezi, amelyet a Rózsa urai építtettek a XIV. század végén, és a késői gótika idején valamivel kiszélesítettek. Csak a XVI. század hozott alapvető változást: a század második harmada óta nagy építkezés indul meg, amelyben Jindřichův Hradecben (Neuhaus) működő olasz építőműhelynek vezető szerepe van. A hatvanas évektől kezdve bizonyára ismert építőmesterünk, *Baldassare Maio da Vomio* is részt vesz ebben a munkában.

A kastély kápolnája, a Mindenszentek-kápolna 1580-ban épült.

Ez, a márványterem és az árkádfolyosós renaissance-kert az itt működő építészek legszebb alkotásai.

Piactér. Amint már említettük, a marhapiacok általában a késői középkorban kezdtek épülni. Amikor a XVI. század közepe előtt sor került az átépítésükre, akkor emelték a parcellák elé a részben késő gótikus pillér-folyosókat. A gótikus csúcsíves portálok viszont az úgynevezett mázsaházakba nyílnak — ezeket a tágas előcsarnokokat csak a renaissance-ban boltozták be. A homlokzatok, amelyek az árkádfolyosókkal egy időben épültek, nagyjából megőrizték renaissance-jellegüket, egyszerű vagy gazdag sgraffito-díszekkel, oromzatokkal és erkélyekkel, egy részüket azonban későbbi korok a saját stílusuk szerint alakították át.

Erkélyes ház. (15. sz.). Két gótikus polgárház összekapcsolása által jött létre. A kétoromzatos homlokzat a kerek sarokerkélyvel 1560 körül épült.

61. sz. ház. Háromtengelyes polgárház bonyolult északolasz renaissance-oromzattal. Gazdag figurális sgraffito-díszítés. Valószínűleg 1555-ben épült.

Szentlélek templom. Azelőtt ismeretlen nevű templom, amely a fejedelmi udvarhoz tartozott. A régi, 1200-ban épült épületből csak a torony maradt meg. Ma kórházi templom a XV. század végéről.

Szt. Jakab plébániatemplom. A mai épület az 1450 körüli átépítést mutatja. Tipikus kéthajós keresztboltozatos esarnok hálós boltozatú kórossal. A körítőfalak a gótikus épület idejéből valók, a XIV. század harmadik negyedéből.

A jezsuiták Jézus neve temploma. 1666—1667-ben épült, leegyszerűsített II Gesù mintára. A kollégium 1651—1655-ből való.

Slavonice (Habings)

A mai *Slavonice* területe Délnyugat-Morvaországban, nem messze Csehország, Morvaország és Alsó-Ausztria találkozáspontjától Landstein és Raabs rosenbergi várak szomszédságában, Jindřichův Hradec — Neuhausurainak birtoka volt. A helységet, ahol már 1260 körül plébánia volt, 1292-ben „villa forensis” néven említik. A háromszögletű tér a templomtól nyugatra a régi utcák irányát követi, és jelzi a hajdani város helyét. Valószínűleg a XIV. században szélesedett várossá a felső, négyszögletű piactér létesítése által. Ugyanúgy, mint Telč és Jindřichův Hradec esetében, itt is nagy környező tavaknak jut a főszerep a határváros védelmében. A régi nyugat—keleti irányban húzódó út mentén megmaradt a középkori város előtti régi település egy része. A Szt. János kórház itt, ebben a régi elővárosban még a korábbi település idejéből való.

A főúr kastélya itt egy kis hivatali épületből állt, amely a most centrális fekvésű templomkörzet mellett volt. 1898-ban egy iskolaépület került a helyére.

A város a bécsi posta-út mellett épült, s e fontos körülménynek köszönhetette gyors fellendülését a XVI. századtól kezdve. A város egyemeletes polgárházainak tetőit a térre néző oldalon magas, második emelet látszatát keltő attikák zárják le. A sgraffitóval és színes faragott kővel gazdagon díszített homlokzatok ritka egységes térhatást adnak.

Slavonice fénykora előbb kezdődött, mint a szomszédos Telč és építkezései egységesebben valósultak meg. A városi házak nagyobbára a XVI. század első felében épültek. A célnak megfelelően nagy „Masshaus”-aik vannak, a homlokzati részen a kapu- és ablakkávák többnyire késői gótikus formákat mutatnak. Az 1500 körül Dél-Csehországban meghonosodott fülkés boltozat a XVI. század második negyedében itt is tért hódít, hogy a század második felében egyszerű tarajos boltozattá laposodjon.

Szt. Mária plébániatemplom. Gótikus pilléres bazilika, sokszögű kórossal. 1500 után újjáépítették. A kórushoz kapcsolódó magas torony 1549-ben készült el.

Temetőkápolna az elővárosban. Portálos renaissance épület. 1586-ban épült.

Szt. János kórház temploma a nyugati elővárosban — XIV. század.

Urnapja templom a várostól nyugatra, 1478-ban épült egy régi kápolna helyén, 1491-ben szentelték fel.

Polgárházak — 42. sz. ház. Múzeum, épült 1500 körül.

85. sz. ház. Termében az Apokalipszist ábrázoló festmények vannak. Épült 1568-ban.

45. sz. ház. A felső emeleten fülkés boltozat (1543—49). Termét figurális sgraffitók díszítik (1556).

46. sz. ház. Előcsarnokát fülkés boltozat borítja (1500 körül).

25. sz. ház. Fülkeboltozatos előcsarnok. A boltozat középpilléren nyugszik (1550 körül.)

88. sz. ház. Gazdag figurális és ornamentális sgraffito-díszítés. Valószínűleg 1570 körül épült.

*

Dél-Csehország és Délnyugat-Morvaország városaiban tett rövid körútunk során láthattuk, milyen pótolhatatlan művészi és városépítészeti értékeket zár magában ez a táj az ötlevelű rózsza jelvénye alatt. Érthető tehát, hogy e városok gondozása és védelme a Csehszlovák Köztársaság nagy műemlékgondozási feladatai közé tartozik. 1950 óta az általunk említett délceh és délmorva városok sok más várossal együtt a műemlékvédelmi városrezervációk közé tartoznak. A műemlékvédelmi szervek gondoskodnak arról, hogy ezekben a városokban, az állam költségén, tervszerű építkezési és műemlékvédelmi munka valósuljon meg. Ezek a munkák korántsem szorítkoznak pusztán karbantartási vagy restaurálási feladatokra, hanem azt a célt szolgálják, hogy a régi városokból fennmaradt házak tervszerű rendbehozás és építészeti szanálás által egészséges lakóházakká vagy más, elsősorban kulturális célokra alkalmas épületekké váljanak.

Ennek a célnak a szellemében idézzük utazásunk végén Rosenbergi Vilmos (Wilhelm von Rosenberg) jelmondatát, amelyet Ovidiustól vett át (I. 225) és a prachaticei városkapun a történelmi nevezetességű rosenbergi lovas fölött kőbe vésett. Reánk is érvényes az, ami ottan írva áll:
„Laudamus veteres, sed nostris utimur annis.”